

Лисенко І.В., Стрілецька Н.М.

**Педагогічна діяльність Т.Г. Лубенця на Чернігівщині
(кінець ХІХ століття)**

Звернення до дослідження життєвого, творчого шляху видатних педагогів минулого сприяють глибшому розумінню проблем педагогічної науки й практики в сучасних умовах реформування освіти в Україні, допомагають повернути та відкрити незаслужено забуті імена, виявити та використати їх здобутки в умовах сучасності. Чільне місце серед відомих людей вітчизняної педагогіки посідає Тимофій Григорович Лубенець (1855 – 1936) – видатний педагог, освітній діяч, методист, автор підручників та посібників для початкової школи, послідовник педагогічних ідей К.Д. Ушинського. Творчий доробок педагога складається з великої кількості монографій загальнопедагогічного та методичного характеру, підручників і посібників майже з усіх навчальних предметів початкової школи (грамота, читання, арифметика), численних публікацій з педагогічних тем. Він іноді друкувався під псевдонімами Т. Хуторний як автор «Читанки», Норець як автор «Граматики».

У 2015 році виповнюється 160 років з дня народження Тимофія Григоровича Лубенця, який не тільки народився та навчався на Чернігівщині, а й працював учителем, методистом.

До аналізу доробку Т.Г.Лубенця у різні роки звертались О. Ф. Музиченко [13], О.Г. Дзеверін [2], В. Я. Волошина [1], І. В. Лисенко [3] та інші. Зокрема, досліджено питання пропагування ідей Песталоцці у педагогічній діяльності педагога (О. Музиченко), спільність освітніх поглядів К. Ушинського і Т. Лубенця (О. Дзеверін), подано цілісний аналіз педагогічної спадщини Т. Лубенця (Н. Волошина), діяльності педагога як керівника учительських курсів на Чернігівщині у кінці ХІХ – на початку ХХ століття (І. Лисенко) тощо.

Мета статті: висвітлити педагогічну діяльність Т.Г. Лубенця у Чернігівському регіоні, розкрити внесок педагога у розвиток початкової освіти на Чернігівщині у кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Важливим джерелом вивчення спадщини Т.Лубенця є його авторські підручники, посібники, що зберігаються у фондах Педагогічного музею України.

Життєвий шлях Т. Лубенця тісно пов'язаний з нашим краєм: народився 21 лютого 1855 році у містечку Кролевець Чернігівської губернії, навчався у Кролевецькому повітовому училищі, а згодом – у Чернігівській земській учительській семінарії, що відіграла головну роль у становленні його поглядів як прогресивного педагога. Тут учителював відомий методист, автор підручників, П. Солоніна, який пізніше стане редактором першого навчального посібника Т. Лубенця. І викладачі, і вихованці семінарії захоплювалися ідеями Й. Песталоцці, А. Дістервега, М. Пирогова, К. Ушинського. Так, на губернському вчительському з'їзді у 1872 р. Т. Лубенець, продовжуючи залишатися вихованцем семінарії, читав лекції, присвячені предметним урокам за системою Й. Песталоцці [13]. Т. Лубенець був переконаний, що саме освіта є невичерпним джерелом прогресу суспільства. Він писав: “Доведено, що загальний стан промисловості країни і успіхи її порівняно з іншими країнами перебувають в безсумнівній залежності від духовного рівня маси робітників, їх розвитку та технічних умінь. Піднесення цього рівня – справа народної школи і позашкільної освіти” [10, с. 14-15].

У 1873 р. після закінчення семінарії молодий учитель розпочинає педагогічну діяльність у сільській Вороньківській початковій школі Чернігівської губернії. Працюючи у сільській початковій школі, він склав свій перший підручник з арифметики “Общепольный задачник. Пособие для повторения целых чисел”, зорієнтований на використання нових методів у викладанні арифметики того часу. У передмові автор пише, що підручник можна використовувати “як посібник при повторюванні цілих чисел у

сільських і міських школах, у підготовчих класах середніх навчальних закладів” [7, с. 1]. Підручник був надрукований Л. Глібовим, що працював управителем Чернігівської земської типографії.

Задачник складався із семи розділів («відділів»).

В I розділі наводились співвідношення між існуючими на той час одиницями вимірювання (ємності сипучих тіл та рідин, маси, часу, довжин, площ та об'ємів).

II і III розділи містили усні й письмові вправи та задачі на закріплення системи нумерації чисел.

В IV-VII розділах пропонувались задачі на використання відповідних дій додавання, віднімання, множення, ділення та наводився фактологічний матеріал для самостійного складання задач учнями.

В додатку Т. Лубенець пропонував матеріал у вигляді таблиць для складання задач на всі чотири дії.

В сюжети задач автор включив найрізноманітніші відомості з багатьох галузей знань: про Хрещення Русі і заснування Російської держави, статистичні дані про кількість мов, релігій, жителів на Землі і про територіальний устрій Росії, про найцікавіші винаходи і відкриття людства, про температури плавлення тіл і швидкість звуку, про зорі і географічні милі, про фізіологічні показники людини і найбільші розміри на Земній кулі та ін. Особливу увагу автор звертав на задачі із галузі сільського господарства. В умови цих задач включались найбільш важливі питання з проблем повсякденного життя селянина, як наприклад, визначення площі земельної ділянки, продуктивності праці на сільськогосподарських роботах, потреби в насіннєвому матеріалі, потреби в кормах, визначення врожайності і валового збору різних сільськогосподарських культур та ін.

Розглянемо для прикладу сюжети простих задач на дію віднімання (на зменшення числа на кілька одиниць та на різницеве порівняння).

№ 41. Буря пролітає за хвилину 1020 саженив, а потяг за той самий час проходить на 660 саженив менше. Скільки саженив проходить потяг за хвилину? [7, 15].

№ 39. Олово плавиться при 184 градусах, а золото при 960 градусах. На скільки градусів температура плавлення олова нижча за температуру плавлення золота? [7, 15].

№ 50. Найвища гора на Земній кулі Еверест сягає 8840 метрів; брати Шлагинтвейти в 1856 році піднялись на 7420 метрів, а повітроплавці піднялись на 11000 метрів. Скільки залишилось метрів пройти братам Шлагинтвейтам до вершини гори і на скільки метрів повітроплавці піднялись вище гори Еверест? [7, 18].

Головною заслугою Т. Лубенця у зв'язку зі створенням «Общепольного задачника» було те, що він вперше в історії розвитку методико-математичної думки на| Україні намагався розв'язати такі важливі проблеми змісту початкової математичної освіти як наближення шкільної математики до потреб життя та впровадження міжпредметних зв'язків у викладання з урахуванням вікових особливостей учнів.

Через те, що деякі з умов задач мали виразне соціальне спрямування (чисельність дворян і селян у тодішній Російській державі, кількість землі, якою вони володіли, цифрове зіставлення загальної грамотності в Росії і в таких країнах як Франція і Німеччина та ін.), підручник не було допущено до вжитку, а самого автора підручника у 1878 р. звільнено з роботи.

Через деякий час "Общепольный задачник" виходить в дещо переробленому вигляді, а в 1880 році він стає складовою частиною нового видання Т. Лубенця – "Сборника арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта с кратким повторительным курсом арифметики целых чисел для начального преподавания в народных училищах" (1876-1911, всього понад 20 видань).

Основна риса методик арифметики 80-90-тих років XIX ст. – протест проти методу Грубе (метод Грубе ще називався методом монографічного

вивчення чисел. Він полягав у повному і ґрунтовному вивченні чисел за їх складом). Однак методичні посібники відображали й особисті погляди авторів на побудову курсу.

Так, Т.Г.Лубенець вважав, що “Метод початкового навчання повинен мати не тільки формальну мету, а й матеріальну разом, – арифметичні обчислення і дії повинні систематично і якомога частіше застосовуватись до розв’язання найважливіших практичних питань сільського життя: ґрунт, добрива, урожай, сільськогосподарські машини, скотарство та ін. повинні стати в пряме службове відношення до вивчення практичного курсу арифметики” [14, с. 16]

Автор розробляє методику свідомого засвоєння основних арифметичних таблиць. Він супроводжує вивчення таблиць розв’язуванням доцільно підібраних задач практичного і прикладного змісту: “Пояснення виконання кожної дії ілюструючись життєвими застосуваннями, будуть наочні, цікаві, а тому і зрозумілі”. Одночасно з розв’язуванням задач проводились підрахунки на рахівницях [14, с. 40].

У початкових школах Чернігівської губернії, крім “Сборника арифметических задач”, використовувалися підручники Т. Лубенця з граматики “Родная нива”, з читання “Зернышко” [4, с. 132]. Посібник з російської мови “Родная нива”, виданий у 1881 р., був розрахований на учнів сільських початкових шкіл. У передмові зазначалося, що “запропонована книга для самостійних вправ із рідної мови ... включає ряд письмових завдань, які можуть бути виконані учнями без допомоги учителя” [11, с. 1]. Завдання підібрані в такому порядку: вправи із вставлення пропущених букв при переписуванні слів із книги; вправи на дописування пропущених слів у реченні; відповіді на питання; відгадування загадок; складання речень; зразки опису за картинками. Педагог наголошує на важливості застосування самостійних вправ при вивченні мови, що “...формують самостійність, розвивають навички письма, викладу думок, сприяють підтриманню класної дисципліни і успішному навчанню” [11, с. 2].

Популярним навчальним посібником із російської мови, в якому педагог втілював свої ідеї щодо змісту навчального матеріалу з читання, був підручник “Зернышко” – читанка для учнів першого, другого, третього і четвертого років навчання. Матеріал у підручнику було розміщено в чіткій послідовності, від простого до складного, від конкретного до загального. Кожний розділ являє собою закінчену розповідь та доповнює інший. Зміст матеріалу відповідає оточенню, в якому перебувають діти. Розділами підручника є: “Батько і мати”, “Діти і сім’я”, “Хата”, “Двір”, “Село”, “Хутір”, “Школа”, “Церква”, “За селом”. “Свійські тварини та дикі звірі”, “Домашні птахи”, “Пташки”, “Гади”, “Риби”. Познайомившись з рослинним та тваринним світом, діти починали вивчення наступних розділів, що знайомили дітей із населенням, ґрунтами, повітрям, мінералами. Читанка вміщала багато малюнків, віршів, приказок, уривків із оповідань, пісень [4]. З більш складних понять складалася книга “Зернышко” для учнів другого року навчання: Бог, держава, праця і знання, житло людей, їжа, людське тіло, зовнішні почуття, душевні почуття та моральні якості. Вивченню різних галузей господарства та видів діяльності людей були присвячені розділи про землеробство, скотарство, ремесло і промисловість, торгівлю, суспільство, громадське життя, військовий побут [4]. Особливого значення педагог надавав вступним та заключним бесідам під час вивчення кожного розділу, “живій мові учителя”, підбору наочних посібників. Він наголошував, що в книгу для читання має увійти найрізноманітніший матеріал, “який, збагачуючи учнів знаннями, повинен ще сприяти духовному їх розвитку” [10]. Серйозні вимоги ставив Т. Лубенець до читанки в 3-4-их класах початкової школи: вона повинна була вміщати не просто оповідання для читання, а і пізнавальну та корисну інформацію для засвоєння. У першому розділі “Словесність” було вміщено твори різних жанрів: народні казки, прислів’я, приказки, легенди, казки О. Пушкіна, вірші М. Лермонтова, байки І. Крилова, оповідання М. Гоголя, І. Тургенєва, Л. Толстого та інших. У

розділі “Основні закони мислення” розкривалися поняття мислення: подібність і відмінність, ознаки, означення, судження [5].

Названі підручники, створені талановитим педагогом, були орієнтовані на активне і свідоме пізнання дітьми навколишнього світу. При складанні підручників автор дотримувався принципів науковості, доступності, відповідності віковим особливостям дітей. Зміст підручників, за переконанням Т.Лубенця, повинен викликати інтерес і бажання навчатися.

У кінці XIX ст. в початкових народних школах навчання здійснювалось за різними підручниками, перелік яких був рекомендований Міністерством народної освіти. Проте Міністерство не визначало які з цього переліку посібники є обов’язковими, а які – додатковими. Все це створювало ускладнення в обміні досвідом між учителями початкових шкіл. При обговоренні вказаної проблеми на з’їзді народних вчителів в м. Борзні Чернігівської губернії у 1901 році було вирішено виробити перелік основної літератури для початкових народних шкіл Чернігівщини, до якого поряд з підручниками К. Ушинського, Д. Тихомирова, М. Бунакова, П. Добровольського, Л. Толстого та ін. були внесені і книги Т. Лубенця «Зернышко» для першого, другого, третього і четвертого років навчання, методичний посібник для вчителів «Руководство к Зернышку», «Родная нива» та «Сборник арифметических задач» [15].

Т. Лубенець був не тільки автором підручників, що широко використовувалися у початкових училищах Чернігівської губернії, а й талановитим методистом – учителем педагогів народних шкіл Чернігівщини. Про це свідчить його “Звіт про заняття на тимчасових педагогічних курсах для народних учителів Новозибківського повіту Чернігівської губернії”. Так, у 1885 р. у місті Новозибкові були відкриті тимчасові учительські курси, керівником яких був учитель підготовчого класу першої Київської чоловічої гімназії Тимофій Григорович Лубенець. Педагог визначив мету курсів: “ознайомлення учителів з кращими методами навчання і удосконалення їх у справі початкового навчання” [9, с. 1]. До складу слухачів курсів увійшло 22

учителів початкових шкіл: 18 – із Новозибківського повіту (за рахунок земської управи), 2 – з Сосницького повіту (за власний рахунок). Також взяли участь учитель Новозибківського міського двокласного училища П. Клопов та кандидат на посаду сільського учителя селянин Кононенко [9, с. 6]. При курсах була створена зразкова школа, що складалася з двох відділів: I відділ (25 учнів) та II відділ (15 учнів), на базі якої слухачі курсів проводили пробні уроки. До розкладу проведення курсів входили ранкові практичні заняття (проведення уроків, їх аналіз, обговорення підручників, письмові звіти учителів про стан шкільної справи на місцях) та вечірні теоретичні заняття (бесіди керівника курсів зі слухачами). Слід зазначити, що Т. Лубенець особисто демонстрував перед учителями зразкові уроки, пояснював основні прийоми та методи навчання в початковій школі. Протягом місяця керівник провів десять зразкових уроків та два предметних. Педагог наголошував, що саме предметні уроки є засобом формування у дітей спостереження, уваги, розвитку мовлення. Слухачі курсів на базі зразкової школи провели 36 уроків: із арифметики, граматики, читання, церковно-слав'янського читання. Важливим було те, що кожний урок аналізувався, учителі пояснювали, які методи навчання вони застосовували, слухачі давали оцінку відносно основних форм, прийомів навчання, чистоти мови, дисципліни на уроці тощо. Підсумок завжди підводив керівник курсів, вказуючи на недоліки та переваги окремих методів роботи. Практичні заняття продовжувалися і на вечірніх бесідах: учителі складали конспекти уроків, писали рецензії на навчальні посібники, обговорювали підручники. Так, на одному з таких занять Т. Лубенець запропонував розглянути і письмово викласти зміст підручників: “Буквар” П. Добровольського, “Азбука” М. Бунакова. При обговоренні змісту підручників аналізувалися різні методи навчання читанню та письму: звуковий метод за “Букварем” Д. Тихомирова, букварний за “Азбукою” Л. Толстого. Така форма навчання знайомила слухачів курсів з навчальною літературою, сприяла виробленню “подходящего для сельской школы метода преподавания” [9, с. 36]. На

вечірніх заняттях курсів протягом місяця Т. Лубенець провів 20 теоретичних бесід зі слухачами. Серед проблем, що обговорювалися із педагогами були такі: методика початкового навчання; методичні рекомендації щодо навчання читання та письма після закінчення вивчення букваря; методика навчання арифметики; впровадження у практику наочного навчання; висвітлення загальних педагогічних вимог відносно організації навчальних занять, класної дисципліни; ведення шкільної документації, виконання навчальних програм.

Під час курсів керівник ознайомив учителів із навчальним кабінетом при земській управі, де були зібрані кращі наочні навчальні посібники. Т. Лубенець відзначав, що більшість наочностей було зроблено учнями та учителями (планка для складання слів, колекція гірських порід та ґрунтів, гербарії різних рослин). Він наголошував, що «наочне навчання у школі ... досягає своєї мети тільки тоді, коли складання колекцій, підготовка препаратів, виготовлення моделей та інше здійснюється учнями за допомогою учителя або самостійно» [9, с. 37].

Відомо, що влітку 1896 року педагогічні курси були організовані Конотопською, Сосницькою, Борзнянською і Городнянською Управами. На запрошення земств учительські курси очолювали відомі освітянські діячі Д. Тихомиров, П. Солоніна, Т. Лубенець та ін.

Лекційну практику перед учителями Чернігова педагог не полишав і в перші роки радянської влади.

Погляди Т. Лубенця на проблеми початкового навчання, складання підручників для початкової школи, підготовки учительських кадрів, підвищення їх фахової майстерності актуально звучать і сьогодні.

Література

1. Волошина В.Я. Педагогічна й освітня діяльність Тимофія Лубенця/В.Я. Волошина. – К., 1999. – 125 с.
2. Дзеверін О.Г. Т.Г.Лубенець – видатний послідовник К.Д.Ушинського на Україні / О.Г. Дзеверін // Радянська школа. – 1958. – №12. – С. 66-72.

3. Лисенко І.В. Внесок Т. Г. Лубенця у розвиток освіти на Чернігівщині у кінці ХІХ – на початку ХХ століття /І.В. Лисенко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Педагогічні науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2008. – № 56. – С. 84-88.

4. Лубенец Т.Г. Зернышко. Вторая после азбуки книга для чтения, письма и практических упражнений в русском языке. Год II-й. 5-е изд. – СПб., 1896. – 149 с.

5. Лубенец Т.Г. Зернышко. Книга для чтения в народных училищах. Годы III-IV. 4-е изд. – СПб, 1894. – 95 с.

6. Лубенец Т.Г. Зернышко. Первая после азбуки книга для чтения, письма и практических упражнений в русском языке. Год I-й. 6-е изд. – СПб., 1897. – 101 с.

7. Лубенец Т.Г. Общепольный задачник. Пособие при повторении целых чисел. – Чернигов: Изд. П.Н.Солонины. – 1876. – 46 с.

9. Лубенец Т.Г. Отчет о занятиях на временных педагогических курсах для народных учителей и учительниц Новозыбковского уезда Черниговской губернии. – К., 1885. – 62 с.

10. Лубенец Т.Г. Педагогические беседы. Изд. 2-е, дополн. и перераб. – СПб.: Изд П.В. Луковникова, 1913. – 553 с.

11. Лубенец Т.Г. Родная нива. Пособие для первоначального обучения отечественному языку. – К., 1881. – 81 с.

12. Лубенец Т.Г. Руководство к “Зернышку”. Книга для учащихся. – СПб., 1886. – 64 с.

13. Музиченко О.Ф. Ідеї Песталоцці на Україні й у Росії /О.Ф.Музиченко// Шлях освіти. – 1927. – №1.

14. Лубенец Т.Г. Методическое руководство к Сборнику арифметических задач. – К., 1890. – 91 с.

15. Съезд народных учителей в г. Борзна Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1902. №2.- С.54-71.

Лисенко Ірина Василівна, проректор з науково-методичної роботи Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського, к.п.н.

Стрілецька Наталія Михайлівна, доцент кафедри дошкільної освіти та початкового навчання Чернігівського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, к.п.н.